

Borgerløn som arbejdssamfundets utopiske horisont

Erik Christensen

Indledning

Når der i vores samfund tales om arbejde, menes der som regel lønarbejde. Det ses også i denne antologi. Den hedder *Utopier i arbejdslivet*, hvor der med arbejdslivet menes lønarbejdslivet. Men der findes andet arbejde end lønarbejde. Der findes det uformelle arbejde, husholdningsarbejde, omsorgsarbejde, lokalsamfundsarbejde, som alle samfundsborgere i et vist omfang udfører. Det bliver som regel glemt, overset og ikke økonomisk værdsat. Den norske sociolog Cato Wadel (Wadel 1984) kalder det et skjult arbejde og viser, at lønarbejde ikke kan eksistere uden at blive understøttet af forskellige former for uformelt arbejde.

På engelsk har man en klar sproglig skelnen mellem lønarbejde (labour) og arbejde i vid forstand, omfattende det uformelle arbejde (work). Det har den engelske økonom Guy Standing især gjort opmærksom på (Standing 2018). Standing mener, at det er arbejderbevægelsens og venstrefløjens store fejltagelse i det 20. århundrede, at man har romantiseret lønarbejdet, skønt de fleste arbejdere har haft et instrumentelt forhold til det. Omvendt har man overset det uformelle arbejde og ikke villet give det en status og betydning for den sociale integration i samfundet.

På dansk har vi ikke den skarpe sproglige skelnen. Her har Michael Husen (1994, 2017) talt om forskellen mellem arbejde forstået som

noget, man gør, når man udretter noget nyttigt, og arbejde, som noget man gør i et ansættelsesforhold som lønarbejder. Det første kalder han et positivt, humant arbejdsbegreb, mens det sidste betegnes som et negativt økonomisk arbejdsbegreb, hvor man kun arbejder for at få penge for det (Husen 2017).

Indførelsen af en borgerløn vil ændre dette forhold. Det vil betyde, at det uformelle arbejde vil blive økonomisk værdsat. Den tyske sociolog Ulrich Beck (Beck 2002) har brugt begrebet borgerarbejde om det samfundsnødvendige arbejde, der ikke er lønarbejde, og som bliver belønnet igennem en borgerløn eller borgerindkomst. Det vil skabe grunden for en ændring af vores samfund fra at være lønarbejdssamfund til at blive et borgersamfund. Der er forskel på et lønarbejdssamfund, hvor markedet dominerer, og et borgersamfund, hvor borgerrettigheder (bl.a. en ubetinget borgerløn) sætter en ramme for markedet. Borgerløn vil ikke afskaffe lønarbejdet og står ikke i modsætning til lønarbejdet. Det vil derimod for mange gøre det lettere og mere smidigt at få et lønarbejde (om end for nogle et deltidslønarbejde) – men som noget væsentligt også muligt at leve uden lønarbejde, om end på et beskedent niveau.

Det at sætte spørgsmålstejn ved lønarbejdssamfundet og komme med forslag om borgerløn får straks det værste op i alle politiske partier (undtagen Alternativet og Nye Borgerlige). Hvor naivt og latterligt! Det er jo fuldstændig utopisk! Utopi er noget uopnåeligt, noget urealistisk, men også en forestilling om det gode samfund. Men borgerløn er måske både realistisk og utopisk på samme tid?

Med disse indledende bemærkninger er temaerne for denne artikel anslået: arbejde, lønarbejde, arbejdsamfund, borgerløn og utopi. Først vil jeg klargøre, hvad man forstår ved borgerløn og give et historisk rids af, hvorledes man har diskuteret det i Danmark. Dernæst vil jeg redegøre for utopibegrebet og dets anvendelse i forbindelse med borgerlønsopfattelsen. Det fører til en diskussion af, hvorfor arbejdsamfundet er blevet konsolideret og lønarbejdsideologien stadig er så stærk på trods af den store velstands- og produktivitetsstigning i det moderne samfund. Til slut vil jeg præsentere tre fortællinger om borgerløn og gøre opmærksom på, at borgerløn kun er et element

(dimension), når man skal forestille sig lønarbejdssamfundet forandret til et bæredygtig samfund.

Hvad er borgerløn?

I både den hjemlige og i den internationale debat flyver det rundt med forskellige betegnelser og begreber for borgerløn eller basisindkomst (Christensen 2017: 8-10). I Danmark er det stadig mest almindeligt at tale om borgerløn, fordi dette begreb blev kendt i 1978 med bogen *Oprør fra midten* (Meyer m.fl. 1978). Men i de senere år har betegnelsen betinget basisindkomst (UBI) vundet indpas, fordi *basic income* er den mest almindelige engelske betegnelse. I dag bruges de to begreber helt synonymt, men basisindkomst bruges stadig mere, fordi den almindelige internationale betegnelse er *basic income*, som angivet i den internationale forening *BIEN (Basic Income Earth Network)*. Her vil jeg dog bruge borgerløn, fordi det stadig er det mest almindelige udtryk i Danmark.

Ifølge BIEN har borgerløn fire definerende kriterier. 1. Den er universel. Det betyder, den gives til alle (statsborgere) eller personer med opholdstilladelse i et samfund. 2. Den er individuel. Det vil sige, at den gives til enkeltpersoner, således, at enhver er sikret sit eget individuelle forsørgelsesgrundlag uafhængig af ægtefælle eller samlever. 3. Den er ubetinget. Det vil sige, at den gives uafhængig af indkomst og formue og uden bestemte aktivitetskrav som det at stå til rådighed for arbejdsmarkedet eller påtage sig aktivering. 4. Endelig skal borgerlønnen være tilstrækkelig, dvs. så høj, at man skal kunne leve af den på et beskedent niveau og uden at være tvunget til at tage et lønarbejde. Det vil sige, at den skal være mindst lige så høj som den politisk fastsatte fattigdomsgrænse.

I 2013 indførte den socialdemokratiske ledede Helle Thorning-Schmidt-regering en fattigdomsgrænse. Dengang blev man karakteriseret som relativt fattig, hvis man som enlig uden børn havde en årlig indkomst efter skat på mindre end 103.000 kroner i tre år. Løkke-regeringen afskaffede fattigdomsgrænsen i 2015 (Jyllands-Posten 2018). Danmarks Statistik har nu indført det, de kalder nogle

fattigdomsindikatorer som en konsekvens af, at Danmark har tilsluttet sig FN's verdensmål (Danmarks Statistik 2018). Med den nye version fra Danmarks Statistik regnes en borger tilsvarende som relativt fattig, hvis vedkommende ét år har en indkomst under 117.000 kroner efter skat.

Det nuværende velfærdsamfund set i forhold til et velfærdssamfund med borgerløn

Mange vil umiddelbart spørge, om vores nuværende velfærdsstat ikke ubetinget sikrer alle et garanteret eksistensminimum. Nej, det gør den ikke. I Grundlovens paragraf 75 siges nemlig, at den, som ikke kan forsørge sig selv, er berettiget til hjælp, på den betingelse at man underkaster sig de forpligtelser, som loven kræver. Den fortolkes i dag bl.a. således, at man er underlagt en arbejds- eller aktiveringspligt.

I den nuværende velfærdsstat gælder tre forskellige principper for tildeling af overførselsindkomster:

- Det første princip er, at du skal klare dig selv på arbejdsmarkedet (selvforsørgelsesprincippet), og her gælder fortjenestepricippet, dvs. præstationsbaserede ordninger efter fortjeneste (rettigheder knyttet til sociale bidrag og beskæftigelse), fx arbejdsløshedsdagpenge, efterløn og arbejdsmarkedspension. Du får nogle rettigheder qua beskæftiget.
- Hvis man ikke kan forsørge sig selv, har man ret til hjælp fra det offentlige efter et dokumenteret behov. Her gælder behovsprincippet, dvs. behovsbaserede ordninger (målrettet de svage), fx kontanthjælpen og førtidspensionen.
- Endelig gælder statusprincippet med de medborgerskabsbaserede ordninger, hvor rettigheder er ens for alle med en bestemt status. Det gælder folkepension og en række serviceydelser (sundhed, uddannelse).

Det er især statuskriteriets betydning, der har gjort, at man kalder den danske model universel. Borgerløn handler om, at ved en ændret prioritering af disse principper kan man udvikle en ny og mere

universel velfærdsstat. Det kan ske ved at gøre statusprincippet til det overordnede princip i den nye velfærdsstat. Alle gives en ret til en ubetinget borgerløn (eksistenssikring) uanset arbejdsmarkedsmæssig status. Dernæst vil et behovsprincip stadig være gældende. Alle med særlige behov (fx handicap) har ret til at få dækket deres behov ud over eksistenssikringen. Endelig vil der på arbejdsmarkedet stadig gælde et princip om fortjeneste, hvor man belønnes efter markedets behov.

Fordelen ved et velfærdssamfund med et borgerlønelement i bunden i stedet for den behovsbestemte kontanthjælp er, at det vil afhjælpe en række problemer i det nuværende arbejdsmarkeds- og socialpolitiske system. I det nuværende arbejdsmarkeds- og overførselsindkomstsyst^{em} skal man for at kunne eksistere opfylde nogle ganske bestemte kriterier og udvise en bestemt adfærd for at få en økonomisk støtte. Det fører til en omfattende kontrol og spekulation i, hvorledes man kan ændre situation og adfærd for at opnå fordelene.

Borgerløn vil både sætte en grænse for klientgørelsen i forhold til staten og en grænse for varegørelsen af arbejdskraften (ved bl.a. at fjerne regler for aktivitet og rådighed i forhold til arbejdsmarkedet), men også ved at sætte en grænse for familieafhængigheden (ved at ophæve den gensidige forsørgerpligt). Derfor kan borgerløn ses som et frigørelsesprojekt (Christensen 2017: 24-28).

Borgerløn gør alle lige i et økonomisk medborgerskab. Den vil kunne bruges meget forskelligt, fordi mennesker står i helt forskellige situationer med forskellige motivationer, behov og målsætninger i deres liv. Med en borgerløn vil alle mennesker for første gang have muligheden for helt frit at vælge, om de vil tage lønarbejde. Effekten vil være dobbelt. Nogle vil givetvis vælge at forlade arbejdsmarkedet for at få mere tid, fordi man nu er sikker på at have penge. Andre, som tidligere har haft svært ved at finde arbejde, vil omvendt træde ind på arbejdsmarkedet, fordi det er lettere at få et lønarbejde på f.eks. deltid, idet man nu har en garanteret indkomst uden regler om modregning i dagpenge og kontanthjælp.

De, der vil forlade arbejdsmarkedet for en tid, vil typisk være grupper, der ønsker orlov til uddannelse, tid til omsorg for familien, pleje af eget helbred eller start af nyt arbejde eller virksomhed.

Fordelen ved en ubetinget borgerløn i forhold til de tidligere kendte orlovsordninger og iværksætter-støtteordninger er, at de ikke er knyttet til en bestemt aktivitet, som skal godkendes bureaukratisk, samt at de er tidsmæssigt ubegrænsede.

Lidt historie og den aktuelle situation

Selve begrebet og idéen om borgerløn blev lanceret med bogen *Oprør fra midten*, der var skrevet af Niels I. Meyer, Kristen Helveg Petersen og Villy Sørensen og udkom i 1978. Borgerløn har siden været på den officielle politiske dagsorden i Danmark fire gange. Første gang var i begyndelsen af 1980'erne, anden gang i begyndelsen af 1990'erne, tredje gang i valgkampen 2005 og så igen fra 2016 (Christensen 2017: 17-23).

I *Oprør fra midten* argumenterede man for, at ingen skulle være tvunget til at påtage sig et arbejde, da enhver har ret til at bestemme over sig selv, samt at en fleksibel arbejdstid og ligestilling af arbejde i og uden for hjemmet var central.

Bogen fik så stor succes (den blev i løbet af nogle år solgt i over 100.000 eksemplarer), at forfatterne besluttede at danne en ny græsrodsbevægelse, Midteroprøret, der i begyndelsen af 1980'erne arrangerede møder og udgav en række bøger. Men i slutningen af 1980'erne tabte Midteroprøret pusten, og borgerlønsspørgsmålet gled langsomt ud af den politiske dagsorden.

I begyndelsen af 1990'erne bevægede Danmark sig igen ind på et borgerlønsnignende spor i arbejdsmarkedspolitikken ved indførelsen af en række orlovsordninger, specielt en sabbatorlov, samtidig med en relativ stor interesse for borgerløn i flere politiske partier. Et vindue havde åbnet sig for et paradigmeskift i retning af borgerløn.

Ideen kom på den politiske dagsorden i perioden 1992-94. Tanken blev nu rejst af nye aktører. Det var de udstødte, outsiderne i det arbejdsmarkedspolitiske system (både i fagbevægelsen og blandt arbejdsgiverne), tidsskriftet SALT samt medlemmer i flere politiske partier (Det Radikale Venstre, Socialistisk Folkeparti, Kristeligt Folkeparti, Venstre og Enhedslisten).

I efteråret 1993 blev borgerlønsspørgsmålet i særlig høj grad profileret. Det startede i september på Det Radikale Venstres landsmøde, hvor et flertal på landsmødet gik ind for borgerløn, imod partiledelsens advarsler. Det vakte opsigt, at et nyt regeringsparti vedtog en sådan udtalelse, og den daværende økonomiminister Marianne Jelved beroligede da også hurtigt pressen med, at vi ikke havde råd til borgerløn, og at folketingsgruppen ikke ville fremsætte et sådant forslag.

Midt i december toppede debatten i offentligheden, efter at Økonomiministeriet havde udsendt deres økonomiske oversigt, hvor man havde lavet beregninger på forskellige borgerlønsmodeller, der viste, at borgerløn var helt urealistisk, fordi det ville give skatteprocenter på omkring 100 %. Det medførte straks, at samtlige dagblade i ledere de følgende dage erklærede borgerlønsidéen for totalt urealistisk og hermed død.

Embedsmændene begik imidlertid med deres modelberegninger en række elementære analysefejl. Man antog fx, at modtagere af dagpenge ville få borgerlønnen oven i dagpengene, hvilket naturligvis gav en højere beskatning (Christensen 2000: 381). Cheføkonom Nis Graulund fra SF, som var imod borgerløn, sagde, at økonomiministeriet havde valgt at "overdræbe borgerlønnen", og lektor Jesper Jespersen fra RUC kaldte det "dårligt fagligt håndværk at konkludere så bombastisk" (SALT 1994: 36-37, 40).

Efter 1995, da arbejdsløsheden (ca. 12 %) begyndte at falde, forsvandt borgerløn ud af den politiske dagsorden. Med den neoliberale globaliserings gennembrud i den vestlige verden fra midten af 1990'erne blev alle håb og drømme om borgerløns eksperimenter slukket.

Det var imidlertid ikke kun nationale faktorer, der var årsag til det manglende gennembrud for borgerlønsidéen i Danmark. Når debatten om borgerløn i Danmark kun forblev en lille, national lømme, der hurtigt blev lukket, hang det sammen med de meget større internationale udviklinger, der startede netop i 1993.

1993 var det år, den amerikanske præsident Clinton præsenterede sit første økonomiske program for en neoliberal globalisering i form af en velfærdsreform, som blev markeringen af, at velfærdsstaterne var

på vej til at blive konkurrencestater. Starten af 1990'erne var desuden præget af, at Muren lige var faldet i Berlin, og EU besluttede at udvikle en strategi for EU's globale konkurrence. Midt i 1990'erne fik man i mange lande *workfare*-reformer i tråd med Clintons velfærdsreform (Pedersen 2011: 41-44). Hermed blev en neoliberal globaliseringsepoke grundlagt, som kom ud for en stor krise i 2008, og først ved årsskiftet 2015-2016 ser denne epoke ud til at rinde ud.

2016 var et vendepunkt både i den internationale og den nationale danske debat om borgerløn. Den neoliberale globalisering og verdensorden stod over for store forandringer. I 2016 bekendtgjorde den finske regering og flere hollandske byer, at de ville igangsætte lokale borgerløns eksperimenter. Størst opmærksomhed i alle verdens førende aviser og magasiner fik en folkeafstemning om borgerløn i Schweiz den 5. juni 2016. Forslaget blev stemt ned, 23 % stemte for og 77% imod, men idéen om en ubetinget borgerløn var blevet kendt i meget vide kredse.

I Danmark startede debatten kort efter nytår 2016 med en stor artikel i dagbladet Information af journalist Mette-Line Thorup med titlen 'Tiden er moden for borgerløn' (Information 2016). Den blev i løbet af kort tid delt over 10.000 gange og indkasserede over 100 kommentarer. Det er meget sjældent, at en artikel i Information gør det. Thorup henviste til de planlagte forsøg med borgerløn i Finland, Holland og Canada og til den tidligere amerikanske arbejdsminister Robert Reichs nye bog, *Saving Capitalism. For the Many. Not for Few*, hvor han foreslog en form for borgerløn som svar på den voksende ulighed.

Det bevirkede, at Information besluttede at arrangere et debatarrangement den 9. februar: 'Borgerløn – utopi eller nødvendighed?' hvor blandt andet den engelske arbejdsmarkedsforsker og borgerløns-teoretiker Guy Standing deltog, og hvor der var en dansk paneldebat om borgerløn med Otto Brøns-Petersen fra CEPOS, Josephine Fock fra Alternativet og mig fra BIEN Danmark. Siden blev debatten fortsat i forskellige udsendelser på DR, og debatten om borgerløn fortsatte specielt i Information.

Den væsentligste årsag til den nye interesse for borgerløn i Danmark var sikkert, at det nye parti Alternativet – overraskende for de fleste – kom i Folketinget i juni 2015, bl.a. med et krav om *kontanthjælp uden modkrav*, som det hedder i partiprogrammet, altså uden krav om aktivering eller deltagelse i fx nyttejob.

Behovet for utopier

Som allerede antydnet er utopibegrebet mangetydigt. Det har for nogle en negativ klang i retning af en uigennemførlig forestilling om samfundets forbedring, der stilles i modsætning til en realistisk forestilling om samfundet. Af andre ses begrebet som en nødvendig bestanddel af politik, nemlig som forestillingen om skabelsen af et bedre samfund, det gode samfund.

Holdningen til utopier har skiftet i forskellige perioder. I 1970'erne blev utopier af mange set som noget positivt. Den mest berømte utopi, der blev udkastet var *Oprør fra midten* med forestillingen om et humant ligevægtsamfund med et borgerlønselement.

En interessant udløber af *Oprør fra midten* i 1978 var en skriftrække, som forlaget Gyldendal udgav. De kaldte den *Krise og utopi*. Her bragte man politikere, forskere og forfattere sammen i analyser, utopier og diskussioner af vækst, arbejdsløshed, energi, demokrati, grøn økonomi og krig og fred. Den blev redigeret af forfatteren Inger Christensen, fysikeren Niels I. Meyer og filosofen Ole Thyssen.

Opfattelsen af utopier skiftede brat i offentligheden og blandt mange intellektuelle med Murens fald i 1989. Herefter blev utopi af mange forbundet med kommunisme og noget totalitært (Lykkeberg 2005).

I dag befinder vi os også i en situation, hvor bare den spæde ide om et andet samfund af mange politiske kommentatorer anses for naiv ifølge Mikkel Krause Frantzen. Han mener også det gælder venstrefløjen, som han opfatter “som fanget i en handlingslammet impotens med en manglende evne til at forestille sig en anden verden” (Frantzen 2018: 38). I hans kulturkritiske samfundsdiagnose anses depression, der individualiseres, som en væsentlig årsag til, at vi befinder os i et

samfund, hvor mange ser en *Fremtid uden fremtid*, hvilket er titlen på Frantzens bog. Med henvisning til den østrigske forfatter Robert Musils berømte roman *Manden uden egenskaber*, hvor Musil taler om både en virkelighedssans og en mulighedssans jf. "evnen til at tænke alt det, som lige så godt kunne være" (Frantzen 2018: 186), siger Frantzen, at vi dag har behov for at genopdage mulighedssansen. Det betyder en genoplivning af utopien som en nødvendig del af politikken. Man har både behov for en virkelighedssans og en mulighedssans.

Utopi og realisme og tendenserne til ekskludering og inkludering

I offentligheden og blandt dominerende opinionsdannere bliver utopi og realisme næsten altid forstået som dualistiske modsætninger, hvor utopi bliver set som noget dårligt og realisme som noget godt. Det betyder, at alle ansatser til utopier bevidst og ubevidst bliver forsøgt ekskluderet af den offentlige opinion, fordi de ikke er realistiske. Omvendt ser man også en anden mekanisme fungere i forhold til alternative ideer og utopier. Det er forsøg på at inkludere disse alternative ideer i den dominerende diskurs.

Borgerlønstilhængerne bliver derfor ofte stillet i dette dilemma: I må enten komme med et realistisk forslag til borgerløn, som umiddelbart kan gå ind i den almindelige politiske debat, eller også må I indrømme, at tankerne om en borgerløn er nogle mere langsigtede utopiske tanker set i forhold til dagens velfærdssamfund.

Hvordan kommer man så ud af det dilemma? En måde er at afvise valgmuligheden – enten A eller B – ved at finde en tredje vej og sige både A og B i stedet for enten eller. Den norske retssociolog Thomas Mathiesen har brugt begrebet *det ufærdige* som alternativ til valget mellem realisme og utopi (Mathiesen 1992:18-36). Opgaven består i at vise, at borgerløn både er realistisk og utopisk.

Det ufærdige (borgerløn) er karakteriseret ved både at stå i et modsigelsesforhold og konkurrenceforhold til det bestående system. Det er en *konkurrerende modsigelse*. Modsigelsesforholdet er karakteriseret ved, at det modsiger grundmekanismerne i systemet (vækst og lønarbejdets dominans), hvilket vil sige, at modsigelsesforholdet er

en beskrivelse af et objektivt træk ved systemet. Det konkurrerende refererer til, at nogle aktører er utilfredse med systemet og kan overbevises om alternativer (skitser), der konkurrerer med det bestående.

Det er netop ufærdigt, fordi det giver en skitse, en løsningshorisont, og ikke et endeligt svar og løsning. Det er ufærdigt ved ikke at være afprøvet, og i den forstand er dets konsekvenser ikke klarlagt. Faren for *det ufærdige* er, at det enten gøres færdigt ved at inkluderes som en lille positiv reform inden for systemet eller ekskluderes som en fjern utopi uden for systemet. *Det ufærdige* som *konkurrerende modsigelse* kan ophæves ved, at modsigelsen forvandles til overensstemmelse og konkurrencen bliver til enighed, således at der skabes en *ikke-konkurrerende enighed* (inklusion), eller modsigelsen i forhold til systemet kan blive udformet som en færdig og endelig løsning, således at den opfattes som en *ikke-konkurrerende modsigelse* (eksklusion).

Borgerlønstilhængerne har med andre ord tendens til at blive ekskluderet, hvis de ikke forholder sig til de subjektivt oplevede modsætningsforhold og kan opstille konkurrerende alternativer her. Omvendt vil de have en tendens til at blive inkluderede, hvis de ikke fastholder nogle grundlæggende modsigelser i forhold til den objektive analyse af den hegemoniske magt og systemet.

Borgerløns skeptikere specielt fra venstrefløjens har ofte brugt følgende argumentationsformer i debatten om borgerløn: 1. Vi må først løse arbejdsløshedsproblemet, dernæst kan vi måske tænke på borgerløn. 2. Vi må først have en holdningsændring, og så kan vi begynde at tænke på strukturændringer. 3. Vi må først have nedsat arbejdstiden, og så kan vi måske begynde at tænke på borgerløn. 4. Vi må først have ændret og lempet aktiveringsregler, og så kan vi siden se på mere vidtgående forslag. 5. Eller: lad os snakke orlovsordninger, det er realistisk, borgerløn er urealistisk.

Disse argumentationsformer illustrerer inkluderings- og ekskluderingsmekanismerne. Man forsøger at lede interessen for borgerløn ind i mere traditionelle baner og skubbe borgerlønsidéen ud af den aktuelle politiske debat.

Lønarbejdssamfundets dominans

Hvordan skal man mere grundlæggende forklare, at det indtil nu er lykkedes at ekskludere og inkludere de hidtidige forsøg på få borgerlønstanken til at vinde tilslutning i offentligheden og blandt centrale politiske aktører?

I de senere år har flere forskellige sociologer begrebsliggjort det moderne velfærdssamfund som et arbejdssamfund dvs. som et samfund, hvor lønarbejdet ses som et stadig mere centralt element i det moderne samfund, og som noget der gennemsyrrer alle samfundets sfærer.

I en større dansk antologi om arbejdssamfundet analyseres arbejdssamfundets negative effekter på civilsamfundet, og der advares imod skabelsen af et altopslugende, arbejdsorienteret og disciplinerende samfund (Jacobsen & Tonboe 2004). Jacobsen nævner både Zygmunt Baumanns og Ulrich Beck's borgerlønsvisioner, men kalder deres diagnoser "dystre og pessimistiske" og mener ikke, de er "synderligt konstruktive i forhold til at påpege konkrete løsningsforslag" (Jakobsen & Tonboe: 105) og, at de "overser de positive muligheder der ligger i den nye arbejdskultur" (Jakobsen & Tonboe: 20). Hvad, man mangler, er en mere dybtgående diskussion af mulige alternativer til det eksisterende samfund. Det bliver ved forskellige forslag til tilpasninger til det nye arbejdssamfund.

Det samme gælder en anden antologi om religion i det moderne arbejdsliv, der fastslår, at arbejdet som "institution i høj grad har erstattet religionen som identitetsskabende og samlende faktor" i samfundet (Haviv 2007: 20). Her mangler man også opstilling af en modreligion, et kætteri, der opstiller en utopisk horisont til det hegemoniske arbejdssamfund.

Hvad man savner i den danske diskussion af arbejdssamfundet, finder man imidlertid i en dybtgående svensk analyse af *Arbetsambället* (Paulsen 2017), der sætter arbejdssamfundet ind i et længere historisk perspektiv. Her er udgangspunktet den teknologiske udvikling, der siden det 18. århundrede har betydet en mangedobling af effektiviteten i arbejdet. Hvad der tidligere krævede mange menneskers arbejdsindsats, kan i dag produceres af et enkelt menneske. Potentiel behøver

vi i dag ikke arbejde så lang tid for at opnå det samme resultat. På den anden side er ideologien omkring arbejdet ændret radikalt. Fra at være en tvang og pligt er det blevet en rettighed. Samtidig med at den naturlige tvang til arbejde (for at overleve) er blevet svækket, er den ideologiske tvang til arbejde blevet forstærket.

Paulsen gør opmærksom på, at spørgsmålet om nedsættelse af arbejdstiden i takt med produktivitetstigningerne stort set gik i stå i Sverige i 1970'erne (Paulsen 2017: 16). I 1928 skrev den berømte økonom John Maynard Keynes (1883-1946) et lille essay om *Vores børnebørns økonomiske muligheder* (Nielsen & Olsen: 1996). Heri skriver han, at den fantastiske teknologiske udvikling er i gang med at "løse det økonomiske problem" (levestandardsproblemet), fordi han forudser, at levestandarden om hundrede år vil blive flere gange højere end i 1928, samtidig med at han forestiller sig muligheden for en tre timers arbejdsdag eller en femten timers arbejdsuge.

Udgangspunktet for Paulsens store analyse af arbejdssamfundet er dette paradoks. Selvom behovet for arbejde er blevet radikalt reduceret, befinder vi os i et samfund, hvor vi arbejder mere; et samfund hvor der aldrig er blevet arbejdet så meget. Derfor er undertitlen på Paulsens bog også *Hur arbetet överlevde teknologin*.

Hvordan forklares dette paradoks? Det sker på flere måder. Man er gået fra en behovs- til en overflodsøkonomi og har fået et forbrugssamfund, hvor behovene er blevet udviklet og raffineret. Desuden har den statslige stimulering af økonomien, hvor man har skabt arbejde for at reducere arbejdsløsheden, været en væsentlig faktor. Parallelt hermed er sket en udvikling i arbejdsideologien, hvor den protestantiske arbejdsideologi er blevet suppleret med lag af en industriel arbejdsideologi og siden med arbejderbevægelsens arbejdsideologi om ret og pligt til arbejde. Arbejdsideologien er tilsyneladende i dag overalt så stærk, at den ikke umiddelbart synes at kunne ændres.

Der har dog altid været lønarbejdskritiske strømninger, som har talt imod det hegemoniske arbejdssamfund. Paulsen ser i dag tre strømninger, en bevægelse for kortere arbejdstid, en bevægelse for indføring

af en ubetinget borgerløn samt former for økologisk aktivisme, der forsøger at indskrænke deltagelse i den store samfundsøkonomi.

Med hensyn til borgerlønspektivet skelner Paulsen mellem underordnede og revolutionære reformer, hvor de underordnede reformer tilpasser sig den bestående magtstruktur. Derfor ser han borgerløn som en reform, der enten stabiliserer arbejdssamfundet eller bliver begyndelse på dets ophør.

Tre fortællinger om borgerløn

I det forudgående er der flere steder blevet gjort opmærksom på, at en borgerlønsreform kan opfattes på flere måder. Det kan både være en meget konkret, teknisk økonomisk realistisk reform og et element i en større utopisk reform af arbejdssamfundet.

Det spændende ved borgerlønsproblemet er, at det i høj grad bryder med denne dualistiske opfattelse. Det knytter både an til nogle helt praktiske problemer og reformer. Det ligger både i forlængelse af træk i det bestående system og bryder med andre tendenser. Det vedrører både kortsigtede spørgsmål og har langsigtede perspektiver. Det udtrykker både en enighed med træk i det nuværende velfærdssystem og en uenighed med andre træk.

Hvis borgerløn som politisk projekt skal være i stand til at sprænge den dualistiske opfattelse, skal det på en gang være realistisk og utopisk forstået således, at det både skal vise, at det kan gennemføres inden for en realistisk horisont og med realistiske omkostninger og samtidig være udtryk for en ny opfattelse af retfærdighed, der ophæver nogle af de uretfærdigheder, som eksisterer i det nuværende system. Borgerløn er økonomisk realistisk og ligger i forlængelse af træk i det bestående system (SU, børnefamilieydelse, folkepension, efterløn m.v.) og bryder samtidig med hovedtendenser i systemet (aktiveringstvungen og lønarbejdspigten).

De forskellige forståelser af borgerløn kan formuleres som tre forskellige politiske fortællinger (Christensen 2017: 26-28, 109-113). I politik er fortællinger centrale for mennesker, fordi de er identitetsskabende og tildeler forskellige aktører en rolle. De skaber

en forbindelse til fortiden, en identitet i nutiden og en horisont af muligheder for fremtiden.

En teknisk borgerlønsfortælling om en rationalisering af velfærdsstaten

En sådan fortælling drejer sig om, hvordan man gør den nuværende velfærdsstat mere brugervenlig og mere effektiv, og måske billigere. Det er et rationaliseringsprojekt. Man slår en række overførselsindkomster (kasser) sammen og får en enkelt kasse med nogle klare, ensartede regler. Et sådant nyt system er enkelt, billigt (administrativt), let at forstå og kunne mindske snyd og skabe større tillid til understøttelsessystemet.

En politisk borgerlønsfortælling om en videreudvikling af velfærdsstaten

Denne fortælling er et opgør med den udvikling, den danske velfærdsstat har taget i de sidste år. Den har oplevet tilbageslag, bl.a. fordi tildelingen af en række tilskud bliver stadig mere selektiv og optjeningskriterier for modtagelsen af forskellige ydelser bliver mere restriktiv. Det samme gælder den danske flexicurity-model. Her er både fleksibilitets- og sikkerhedselementet i de senere år blevet svækket. Det er baggrunden for, at man taler om, at velfærdsstaten er blevet ændret til en konkurrencestat.

En ubetinget borgerløn vil skabe et nyt enstrengt system med en ubetinget borgerløn i bunden i stedet for den behovsbestemte kontanthjælp. Det vil fjerne det institutionelle skel mellem overklassen blandt lønarbejderne (i a-kassesystemet) og underklassen blandt lønarbejderne (i kontanthjælpssystemet). Med en borgerløn vil der stadig være behov for fagforeninger og a-kasser, blot må de tilpasse sig det nye forhold, at staten sikrer et eksistensminimum ikke alene for arbejderne og fagforeningernes medlemmer, men for alle.

Det vil sikkert betyde en formindsket rolle for a-kasserne, selvom man må forestille sig, at de nu eksisterer på en rent privat forsikringsordning oven i borgerlønnen for dem, der ønsker lønarbejde og samtidig forsikrer sig imod arbejdsløshed. En borgerløn vil uden tvivl

også bevirke, at deltidsarbejde bliver mere udbredt, hvorfor man kan forestille sig, at fagforeningerne vil indgå flere typer af overenskomster fx overenskomster om 6, 12, 18, 24, 30 og 37 timer.

Den største fordel for arbejderbevægelsen vil være, at man vil sikre en mere smidig og mere solidarisk sammenhæng mellem de forskellige dele af arbejderklassen. Det drejer sig om dem, der sjældent er arbejdsløse (kernen blandt de nuværende a-kassemedlemmer); dem, der ofte er arbejdsløse og konstant lever med truslen om at blive smidt ud af a-kassesystemet og endelig dem, som befinder sig uden for a-kassesystemet, dem på kontanthjælp eller dele af prekariatet samt dem, der laver uformelt arbejde (fx dem, der laver frivilligt arbejde og lokalsamfundsarbejde).

Alle grupper vil have en fælles interesse i en borgerløn, som skal være til at eksistere på. Og fagbevægelsen får interesse i at organisere og skabe overenskomster for nye grupper, nemlig mennesker som har borgerlønnen, og som kun ønsker få timers lønarbejde eller er særligt udsatte for arbejdsløshed (fx det nye prekariat).

Derudover kan fagbevægelsen blive frigjort fra de disciplineringsopgaver (fx optjeningsregler og regler om rådighed i forhold til arbejdsmarkedet og aktivering), som den i dag er blevet pålagt af staten. A-kasserne, som formelt er private forsikringssystemer, finansieres i dag – for omkring 66 % vedkommende af staten, hvilket betyder, at a-kasserne reelt er halv-statslige organisationer, der styres af staten. A-kasserne bliver pålagt en lang række kontrolopgaver, som fjerner dem fra medlemmerne og gør dem ude af stand til reelt at varetage medlemmernes interesser (fx kan man ikke være selvforskyldt ledig uden at miste sine dagpenge).

Samlet set vil en borgerlønsreform betyde en videreudvikling af velfærdsstaten og et opgør med konkurrencestaten ved at bringe denne tilbage på et universalistisk spor. I forhold til flexicurity-modellen ville det være en styrkelse af sikkerhedselementet og samtidig en styrkelse af fleksibilitetsdimensionen.

En utopisk borgerlønsfortælling om skabelsen af en bæredygtig udvikling

Endelig eksisterer der en tredje fortælling med en mere langsigtet opfattelse af borgerløn, hvor begrebet sættes ind i og forbindes med en langsigtet samfundsmæssig vision om skabelsen af et nyt bæredygtigt samfund, således som det bl.a. er formuleret i den amerikanske økologiske økonom, Herman E. Dalys ligevægtsøkonomi-paradigme, hvor han forener det økologiske (*bæredygtighedsproblemet*: økonomiens omfang i forhold til økologien), det sociale (*retfærdighedsproblemet*: fordeling af indkomst med bl.a. en borgerløn) og det økonomiske (*effektivitetsproblemet*: allokering af produktionsfaktorer) (Christensen 2000: 98-116).

I fremtiden er det vigtigt, at de tre forskellige borgerlønsfortællinger udfoldes i diskussion og konkurrence med hinanden, fordi de sikkert finder tilslutning blandt forskellige grupper, bevægelser og politiske partier. Den lille tekniske fortælling om borgerløn vil blive styrket og måske undgå inklusion ved at blive set som element i en større fortælling, samtidig med at den større fortælling (den politiske og den utopiske) også bliver styrket og måske undgår eksklusion ved at blive udmøntet i en mere konkret lille fortælling.

Afgørende for, at ideen i de kommende år vinder bredere fodfæste, er, at flere politiske partier og dele af fagbevægelsen får øjnene op for behovet for fornyelse af den universelle velfærdsmodel i retning af en universel borgerløn.

I øjeblikket stiger tilslutningen til borgerlønsidéen i dele af erhvervslivet, specielt blandt mange nye it-entreprenører i USA. Samtidig kan man også spore en voksende interesse hos dele af nogle gamle venstrefløjpartier. Det ses fx hos venstrefløjen i Labour i England, Socialistpartiet i Frankrig og Demokraterne i USA.

Men man møder stadig den største skepsis over for idéen i fagbevægelsen og de gamle arbejderpartier. Hvis borgerlønstanken ikke i højere grad vinder støtte i denne del af det politiske spektrum i fremtiden, kan man frygte, at ideen i for høj grad bliver omfavnet af og forbundet med et borgerlig politisk projekt, hvilket vil være til skade for idéens videre udbredelse.

Afslutning

Set i forhold til forskellige ideologiske forståelsesrammers politiske prioriteringer skulle borgerlønsidéen principielt set kunne støttes bredt: af socialister (der især lægger vægt på en mere lige deling af det samfunds nødvendige arbejde), af liberale (der især lægger vægt på en reduktion af klientgørelsen), af feminister (der især lægger vægt på en mere retfærdig kønsarbejdsdeling) og af grønne (der især lægger vægt på en styrkelse af det civile samfund).

Det betyder, at der vil være en tendens til, at liberale partier vil være tiltrukket af den tekniske fortælling om en rationalisering af velfærdsstaten, socialdemokratiske partier af fortællingen om en videreudvikling af velfærdsstaten og grønne partier af den utopiske fortælling om borgerløn som led i skabelsen af en bæredygtig udvikling.

Den velfærdsstat, vi kender, vil uden tvivl komme under yderligere pres i de kommende år på grund af et immigrationspres (flygtninge og vandrende arbejdskraft) formidlet af EU og den almindelige globalisering. Det kan man reagere frygtsomt og negativt på ved at forsøge at afskærme sig, skærpe krav til modtagelse af velfærdsydelse, gøre velfærdsstaten mere selektiv og forsøge at reducere EU's rolle. Alternativt kan man reagere dristigt og positivt ved at fremlægge en langsigtet vision for en nyudvikling af velfærdsstaten og EU, hvor målet er at forhindre den øgede migration ved at udbrede nye former for velfærdssikringer (bl.a. borgerløn) til stadig større grupper.

Litteratur

Beck, U. (2002): *Fagre nye arbejdsverden*. København: Hans Reitzels Forlag. Borgerlønsbevægelsen, BIEN (Basic Income Earth Network) Danmark – <http://basisindkomst.dk>

Christensen, E. (2000): *Borgerløn. Fortællinger om en politisk idé*. Høbjerg: Forlaget Hovedland. Se <http://erikchristensen.net/wp-content/uploads/2013/11/Borgerloen.Fortællinger-om-en-politisk-idé.-samlet.pdf>

Christensen, E. (2007): Borgerløn på den politiske dagsorden – mellem inklusion og eksklusion. I Christensen, E. Lieberkind, K. & Ydesen, C.

- (red.) *Retten til borgerløn. En demokratisk frigørelse*. Göteborg: Nordic Summer University Press.
- Christensen, E. (2017): *På vej til borgerløn. Aktuel idédebate*. Aarhus: Hovedland.
- Daly, H.E. (1991): *Det fælles bedste. En økologisk økonomi for fælleskab og fremtid*. Aarhus: Hovedland.
- Danmarks Statistik (2018): *Fattigdomsindikatorer er ikke en ny fattigdomsgrænse*. Den 16. juli 2018. <https://www.dst.dk/da/presse/Pressemeddelelser/2018/2018-07-16-fattigdomsindikatorer-er-ikke-en-ny-fattigdomsgraense>
- Frantzen, M.K. (2018): *En fremtid uden fremtid. Depression som politisk problem og kunstens alternative fortællinger*. København: Informations Forlag.
- Haviv, J. (red.) (2007): *Medarbejder eller modarbejder. Religion i moderne arbejdsliv*. Aarhus: Klim.
- Husen, M. (1994): *Arbejde og identitet*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Husen, M. (2017): *Arbejde, work og labour*. <http://michaelhusen.dk/arbejde-work-og-labour/>
- Information (2016): *Tiden er moden for borgerløn*. 2. januar 2016. Se <https://www.information.dk/udland/2016/01/tiden-moden-borgerloen>
- Jacobsen, M.H. & Tonboe J. (red.) (2004): *Arbejdssamfundet – den beslaglagte tid og den splittede identitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Jyllandsposten (2018): *Fakta: Sådan måler Danmarks Statistik fattigdom*. 15. juli 2018. <https://jyllands-posten.dk/politik/ECE10753567/fakta-saadan-maalder-danmarks-statistik-fattigdom/>
- Keynes, J.M. (1928): Vore Børnebørns økonomiske muligheder. I Nielsen B.J. & Olsen U.V. (red.) (1996): *Fra Nødvendighed til frihed – om velfærdssamfund og forsørgerkultur*. Aarhus: Klim.
- Lykkeberg, R.: (2005): Midt imellem afsindige utopier. *Asterisk* nr. 23 (juni).
- Mathiesen, T. (1982): *Makt og Motmakt*. Oslo: Pax Forlag.
- Meyer, N.I. m.fl. (1978): *Oprør fra midten*. København: Gyldendal.
- Paulsen, R. (2017): *Arbetssambället. Hur arbetet överlevde teknologien*. Falun: Atlas.
- Pedersen, O.K. (2011): *Konkurrencestaten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- SALT nr. 2. 3. årg. marts (1994): Nis Graulund: *Skatteøkonomien er et problem*. s. 36-37. Jesper Jespersen: *Hvor dyr er borgerlønnen egentlig*. s. 40. http://basisindkomst.dk/bien/pdf/salt_2_1994_tema_borgerloen.pdf
- Standing, G. (2018): Left Should Stop Equating Labour With Work. *Social Europe*. 23. marts 2018. <https://www.socialeurope.eu/why-work-not-labour-is-ecological-imperative>

Wadel, C. (1984): *Det skjulte arbeid. En argumentasjon for et utvidet arbeidsbegrep*. Oslo: Universitetsforlaget

Erik Christensen (f. 1945) Uddannet cand.scient.pol. 1972. Tidligere lektor i samfundsfag på Aalborg Universitet, hvor han bl.a. underviste i politisk filosofi. Medlem af Borgerlønsbevægelsen, BIEN Danmark – <http://basisindkomst.dk>